View metadata, citation and similar papers at core.ac.uk
brought to you by CORE
provided by Repository of Belarusian National Technical University...

79. Весялкоўскі Ю. Беларусь у Першай сусветнай вайне (Гіст. нарыс) / Ю. Весялкоўскі. – Беласток; Лондан. [Рэд А. Міpановіч], 1996. – 361 с.

80. Мікніс Р. Літва і Беларусь: перэпетыі дзяржаўнасці ў пачатку 20 ст. / Р. Мікніс // Беларусіка – Albarutenika. – Мінск. – 1997. – Кн. 6. – Ч. I. – С. 249–257.

Вершаваныя творы дзіцячага фальклору ў гульнявой традыцыі беларусаў (на матэрыялах другой паловы XIX–пачатку XX стст.)

Якубінская А. Дз. г. Мінск, БНТУ

Гульнявая традыцыя беларускіх сялян ўключае дзіцячыя гульні, вусную паэтычную творчасць (дзіцячы фальклор) і з’яўляецца надзвычай каштоўнай крыніцай для вывучэння культуры сацыялізацыі дзяцей, асабліва ў межах дзіцячай суполкі. Менавіта ў дзіцячай суполцы рэалізоўваліся такія сацыяльныя патрэбы хлопчыкаў і дзяўчынак, як патрэбы ў зносінах, атрыманні інфармацыі, эмацыянальным кантакце, сумеснай дзейнасці. Важна, што пры гэтым, як адзначае М.В. Асорына, фарміравалася пачуццё прыналежнасці, неабходнае для станаўлення асобы як члена грамадства [7, с. 53]. Асаблівасць сацыяльных паводзін малых у межах суполкі заключалася ў актыўным выкарыстанні імі твораў фальклору.

Да дзіцячага фальклору даследчыца Г.А. Барташэвіч адносіць “усе віды вуснай народнай паэзіі, створанай дарослымі для дзяцей, і творчасць саміх дзяцей, а таксама творы, якія перайшлі з рэпертуару дарослых у дзіцячую творчасць” [1, с. 29]. Да таго ж згодна з распрацаванай Г.А. Барташэвіч класіфікацыяй вершаваных жанраў беларускага дзіцячага фальклору вылучаюцца тры яго асобныя групы. У першую групу даследчыца ўключае творы дарослых для дзяцей малодшага ўзросту, калі яны здольныя толькі ўспрымаць дарослую творчасць (калыханкі і забаўлянкі) [1, с. 32]. Другую групу складаюць творы, якія суправаджаюць гульнявую дзейнасць (лічылкі, гульнявыя песні і гульнявыя прыгаворы) [1, с. 123]. Трэцяя група – гэта “творы “дарослага” рэпертуара (часткова) і дзіцячая творчасць (асноўная маса), не прымеркаваныя

для пэўнага часу, незалежныя ад гульняў, якія займаюць дзяцей сваім паэтычным зместам (песні, заклічкі, дражнілкі)” [1, с. 31]. Гэтая група ў асноўным з’яўляецца праявай уласнай дзіцячай творчасці, вынікам усвядомленага сацыякультурнага вопыту дзяцей, таму яна разглядаецца ў межах аналізу вершаваных твораў дзіцячага фальклору з мэтай вызначыць яе ролю ў гульнявой традыцыі беларускіх сялян другой паловы XIX–пачатку XX стст. Даследчыца М.В. Асорына адзначае, што дзіцячы фальклор можна разглядаць як спосаб аб’ектывацыі дзіцячай традыцыі, замацаваны ў корпусе тэкстаў [7, с. 51].

Прыкладна з пяці-сямі год пачынаецца новы этап у фарміраванні сацыяльнага вопыту дзіцяці, калі істотна пашыраюцца межы яго сацыяльнага свету: дзіця пачынае самастойна будаваць свае адносіны з чужымі, дарослымі і іншымі дзецьмі. Асаблівасцю гэтага ўзроставага перыяду з’яўляецца выкарыстанне дзецьмі дражнілак. Адметныя рысы гэтага жанру – імправізацыйнасць, шырокае напаўненне клішэ новымі дэталямі. Праз дражнілкі дзеці знаёміліся з маральнымі якасцямі і сацыяльнымі нормамі паводзін, прынятымі ў дзіцячым асяроддзі. Актуалізацыя выкарыстання дзецьмі фальклорнага матэрыялу прыпадае на перыяд ад шасці – васьмі да дванаццаці-чатырнаццаці год, што звязана з хуткім фізічным, псіхічным і сацыяльным развіццём дзіцяці і фарміраваннем “камунікатыўнай кампетэнцыі” (своеасаблівых навыкаў зносін) [7, с 49].

Барташэвіч Г.А. адзначала генетычныя карані дражнілак. На яе думку, іх паходжанне звязана са старажытнай “традыцыяй лаянкі, якая папярэднічала або спадарожнічала ўзброенай барацьбе” [1, с. 112]. Так ці іначай, узнікненне дражнілак у дзіцячым асяроддзі звязана з парушэннем міжасабовай этыкі. У якасці прыкладу можна прывесці дражнілку на хвалько:

– Жук, жук, дзе твой дом?

– Пад гумном.

– Ехалі татары, жука растапталі [8, с. 176].

Быў у іх і адваротны бок. Часам у дражнілках высмейваліся не толькі недахопы асобы, але разам з тым асаблівасці знешнасці дзіцяці, хаця адхіленне ад нормы магло быць і ўяўным:

Галушка-пушка,
Тоўстая, як грушка,

Урокі не вучыла,
Двойкі палучыла [3, с. 381].

Нават змены, якія адбыліся ў знешнім вобліку дзіцяці, маглі быць прычынай кпінаў, аб чым сведчыць дражнілка, звернутая да падстрыжанага:

Стрыжка-камарыжка!
У пограбе сядзеў,
Усіх мышэй паеў.
Адна мыш асталась,
У пограб захавалась.
Ён яе ташчыць,
А яна пішчыць [3, с. 384].

У агульным рэчышчы народнай смехавай культуры знаходзіліся дражнілкі з супрацьпастаўленнем асоб па полаўзроставай прыкмеце і адпаведным размеркаванннем умоўных дароў:

Дабы-дабы,
Дзеўкам – жабы,
Тыры-тыры,
Хлопцам – сыры! [3, с. 387]

Цікава, што большасць такіх дражнілак скіравана на высмейванне дзяўчынак і падкрэсліванне перавагі хлопчыкаў. Дадзеная акалічнасць абумоўлена фарміраваннем у хлапечай свядомасці ўяўлення аб больш актыўнай мужчынскай сацыяльнай ролі ў грамадстве, як ужо адзначалася вышэй. Але ёсць дражнілкі, дзе высмейваліся і хлопчыкі:

Дождж ідзець – грыбы будуць,
А на хлопцах гарбы будуць.
А на дзевак – роста,
На хлопцаў – кароста,
А на дзевак – красата,
А на хлопцаў – здыхата [3, с. 386].

Магчыма, частка падобных дражнілак была запазычана з фальклору дарослых, аб чым сведчаць лексемы “хлопцы” і “дзеўкі”, якія адсылаюць нас да шэрагу твораў, уласцівых абрадавым пікіроўкам моладзі падчас, напрыклад, Купалля і Масленіцы. У некаторых песнях адбываецца ўзроставая інверсія, калі да дарослых хлопцаў звяртаюцца, як да малых, тым самым, зневажаючы іх:

Сёння Купала, заўтра Ян,
Будзе, хлопчыкі, ліха вам [2, с. 80].

Сустракаюцца дражнілкі, у якіх высмейваюцца дзеці абодвух палоў:

Ад бацвіння – хлопцы свіння,
Ад капусты – дзеўкі тлусты [4, с. 204].

Сярод беларускіх дражнілак нярэдкія такія, дзе высмейваюцца асобы з асацыяльным тыпам паводзінаў і заганнымі прывычкамі:

П'яніца-няўдаліца!
Прапіў штаны і сарочку,
А сам сядзіць у куточку
Ды й хваліцца [3, с. 384].

Ёсць сярод беларускіх дражнілак і такія, што накіраваны нават на высмейванне членаў сям'і:

Дзяздіна – гадзіна,
Дзядзька – смоўж,
Дзядзька на дзядзіну
Узяў ды ўспоўз [4, с. 205].

Барташэвіч Г.А. адзначыла наяўнасць дражнілак, пабудаваных на канфесійных і нацыянальных дэталях [1, с. 116]. Згадваецца ў дражнілках род заняткаў чалавека, прычым не абавязкова наступны твор звернуты да сапраўднага пастуха, адрасатам мог быць любы хлопчык, бо ўсе вясковыя дзеці праходзілі гэту навуку:

Пастух, пастух,
Твой яловы трыбух.
Ты і ў доме жарэш,
І з сабою бярэш,
А прыйдзеш на поле –
Плачаш [3, с. 385].

Такім чынам, у беларускіх дзіцячых дражнілках, як і ў гульнях, закраналіся многія аспекты дарослага жыцця, фарміраваліся адносіны да нацыянальных, рэлігійных і сацыяльных груп насельніцтва. Праз іх дзеці набывалі першапачатковы сацыяльны вопыт, больш-менш усведамлялі асноўныя маральныя каштоўнасці сялян. Увогуле, дражнілкі з'яўляліся важным сродкам камунікацыі ў дзіцячай суполцы.

Важнай часткай гульнявай культуры дзяцей былі іх сумесныя паходы ў лес, на рэчку, за "зёлкамі" (лекавымі раслінамі), на пашу,

якія суправаджаліся пэўнай гульнявай дзейнасцю ў залежнасці ад сітуацыі. Розныя жыццёвыя сітуацыі, у якія патраплялі дзеці, вымагалі пэўных праяваў іх творчай актыўнасці, прыкладам якой могуць быць заклічкі і прыгаворы, якія не суправаджалі гульні дзяцей. "Заклічкі і прыгаворы – гэта паэтычныя звароты да сонца, дажджу, насякомых, птушак, раслін, а таксама кароткія песенькі-прыгаворкі, якія суправаджаюць некаторыя дзеянні: скаканне пасля купання, само купанне, гойданне на арэлях" [24, с. 104]. Так існавалі спецыяльныя прыгаворы купальшчыкаў, калі яны скакалі на адной назе, каб сагрэцца:

Колека, Колека,
Нагрэй чалавека,
Калі не нагрэеш,
Сама акалееш [8, с. 172].

Убачыўшы ў аднаго з сяброў ласунак, хлопчык ці дзяўчынка, заплюшчыўшы вочы і трасучы раскрытай далонькай, пачыналі прыгаворваць наступнае:

Кіў, кіў ручку,
Панскую сучку!
Хто дась, той князь,
Хто не дась, той гразь [8, с. 173].

Адмысловыя прыгаворы мелі не толькі забаўляльную функцыю. Дзеці верылі ў тое, што прыгавор павінен дапамагчы ў тым ці іншым выпадку. Напрыклад, заклічка-зварот да дожджу:

Дожджык, дажджык,
Перастань ліцца,
Бо маленькім дзетачкам
У хаце не сядзіцца.
Пойдуць у садочак,
Будуць весяліцца [4, с. 198].

Або, напрыклад, прыгавор ад "ікаўкі":

Едзь-едзь, ікаўка,
На сівой кабылцы.
Кабылка ўпала,
Ікаўка прапала [5, с 123].

Дзеці часта выкарыстоўвалі спецыяльныя прыгаворы, якія павінны былі, на думку малых, забяспечыць ім удачу ў збіральніцкай дзейнасці, аб чым яскрава сведчыць прыгавор грыбніка, запісаны ў Вілейскім раёне:

Чужыя грыбы пад імхом,
А мае грыбочкі вярхом, вярхом.
Чужыя грыбы пад лісточкам,
А мае грыбочкі пад кусточкам.
Чужыя грыбы пад лазінку,
А мае ў карзінку [4, с. 194].

Некаторыя заклічкі, асабліва звароты да сіл прыроды, прадстаўнікоў расліннага і жывёльнага свету, на думку Г.А. Барташэвіч, "з'яўляюцца рэшткамі старадаўніх заклінальных песень, якім калісьці надаваўся магічны сэнс" [1, с. 104]. Сярод іх вельмі часта сустракаюцца звароты да дождж у:

Дожджык, дожджык, прыпусці,
Як у лесе тры кусты.
Богу маліцца,
Хрысту кланіцца,
Адчыняйце варата –
Едзе пан – сірата.
Ключыкам-замочкам,
Шаўковым платочкам.
Дзынь, бразь,
Выходзь быстра да нас, князь [4, с. 194–195].

Магчыма, з гэтым пэўным чынам звязана старадаўняя вера сялян у асаблівыя якасці дзяцей, іх здольнацьуплываць на сілы і з'явы прыроды, урадлівасць і плоднасць жывёлы. Напрыклад, у Сенненскім раёне Віцебскай вобласці была запісана заклічка, якая, верагодна, захоўвае рэшткі старажытнай метэаралагічнай магіі:

Божая кароўка,
Што заўтра будзе:
Дождж ці пагода,
Пень ці калода?
Пагода – ляці,
Дождж – сядзі,
Пень – дождж,
Калода – пагода [5, с. 120].

Такім чынам, заклічкі і прыгаворы з’яўляліся важнай сферай творчай актыўнасці дзяцей і суправаджалі іх дзеянні ў пэўных жыццёвых сітуацыях. Гэта было абумоўлена не толькі займальным характарам дадзеных фальклорных твораў, але і верай дзяцей у іх карыснасць. Да таго ж скандэнсаваны ў іх эстэтычны і жыццёвы вопыт спрыяў працэсу інкультурацыі дзяцей, іх далучэнню да традыцыйнай культуры. Праз выкарыстанне заклічак і прыгавораў набываўся ўласны камунікатыўны вопыт дзіцяці, бо яны былі адным з атрыбутаў стасункаў у дзіцячай суполцы.

Як адзначае М.В. Асорына, цікавасць да выкарыстання так званых “патаемных моў”, усялякага роду сакрэтаў і таямніц ў васьмі – дванаццацігадовым узросце абумоўлены актыўным пошукам дзецьмі мовы сацыяльных адносін з навакольным светам [7, с. 55]. Так, захаваліся незразумелыя дарослым прыгаворы, якія шырока бытавалі ў дзіцячай суполцы:

А ты, шындаль-біндаль, што нашындаль,
Гарцу, барцу, з кулагрынцу – кох! [6, 175].

Асабліва важнае значэнне для разумення паняццяў норма і адхіленне ад яе мелі небыліцы. Г.А. Барташэвіч адзначае, што “характэрнай рысай многіх дзіцячых песень з’яўляецца незвычайнасць адлюстраваных у іх дзеянняў, відавочная неадпаведнасць іх рэальнаму свету” [1, с. 89]. Прыкладам такіх песень з’яўляецца небыліца, запісаная ў Гарадоцкім раёне Віцебскай вобласці:

Сівая свіння
На дубе гняздо звіла,
На дубе гняздо звіла,
Казлятачак прывяла [5, с. 103].

Праз небыліцы было лёгка асвойваць сацыяльны ланшафт грамадства, аб чым сведчыць песня з Добрушскага раёна, у якой пералічваюцца пэўныя асобы сялянскага соцыуму:

А-гу-гу, а-гу-гу,
Сядзіць голуб на дубу.
У скрыпачку грае, дзетак забаўляе.
А вы, дзеткі, знайце, па капейцы дайце.
Я пайду на горку, куплю сабе жонку,
А жонка дурная, цялятак не знае.
Цяляткі рыкнулі – сабакі пачулі

Дый папу сказалі.
Поп з печкі – паламаў плечкі,
А дзяк з калыскі – выпусціў кішкі.
Курачка сакоча, кішочкі валоча.
Пеўнік даганяе – кішкі падымае [4, с. 237]

Праз небыліцы дзеці засвойвалі і розныя жыццёвыя з'явы, нават такія жудасныя, як смерць. Але тут нават яна падавалася ў гульнявым варыянце, неразбуральным для дзіцячай псіхікі:

Прывязлі камарочка ды на мары,
Насустрэчу ўсё баяр'я:
– А што гэтаў вас за пакойнік?
– Не князь, не паннік,
Не кароль, не палясоўнік –
Самы бедны камарочак [3, с. 250].

Некаторыя песні маюць яскравую гендэрную скіраванасць. У іх дакладна пазначаюцца сацыяльныя ролі, напрыклад хлопчыка, прычым на працягу яго сталення:

Слава Богу і Хрысту,
Што я хлопчыкам расту:
Я ігрэц у ражок,
Я для быдла пастушок,
Я на лузе касец,
Я для качара стралец
І для дзевак маладзец [3, с. 344].

Такім чынам, вершаваныя творы дзіцячага фальклору з'яўляюцца важнай часткай камунікатыўнага вопыту дзяцей. Дражнілкі, прыгаворы, таемныя мовы, песні-небыліцы ў межах гульнявой традыцыі беларускіх сялян з'яўляліся сродкам сацыялізацыі дзяцей даючы магчымагчымасць усведамлення свайго месца ў дзіцячай суполцы, вырашэння пэўных праблем, выхаду з канфліктных сітуацый. Існаванне традыцыі забяспечвалася трансляцыяй твораў ад старэйшых да малодшых, спрыяючы больш хуткай сацыялізацыі дзіцяці праз прадастаўленне яму ўжо гатовых славесных формул, неабходных для самаідэнтыфікацыі.

Выкарыстаная літаратура

1. Барташэвіч, Г.А. Вершаваныя жанры беларускага дзіцячага фальклору / Г.А. Барташэвіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1976. – 168 с.

2.Беларускія народныя абрады / Склад., навук. рэд. Л.П. Касцюкавец. – Мінск: Беларусь, 1994. – 128 с.

3. Дзіцячы фальклор / Склад., уступ. арт. Г.А. Барташэвіч; рэдкал. В.К. Бандарчык [і інш.]; рэд. тома К.П. Кабашнікаў. – Мінск: Навука і тэхніка, 1972. – 734 с.

4. Дзіцячы фальклор: зб. фальклор. матэрыялаў / рэд. кал. У.А. Васілевіч (навук. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БДПУ, 2006. – 359 с.

5. Дзіцячы фальклор Віцебшчыны ў сучасных запісах: дапаможнік / склад. А.С. Емельянаў, Г.П. Харошка. – Віцебск: Выд-ва УА ВДУ імя П.М. Машэрава, 2007. – 200 с.

6. Общественный, семейный быт и духовная культура населения Полесья / В.К. Бондарчик [и др.] редкол.: В.К. Бондарчик [и др.] – Минск: Наука и техника, 1987. – 379 с.

7. Осорина, М.В. О некоторых традиционных формах коммуникативного поведения детей / М.В. Осорина // Этнические стереотипы поведения; под ред. А.К. Байбурина. – Л.: Наука, 1985. – 325 с. – С. 47–64.

8. Романов, Е.Р. Материалы по этнографии Гродненской Губернии / Е.Р. Романов. – Вып. 1. – Вильно: Русский почин, 1911. – 239 с.